

ผู้หญิงในนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุล*

Women in Juab Hongsakul's Writings in Niras Genre

พรรณราย ชาญหิรัญ**

Phannarai Chanhiran

บทคัดย่อ

นิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุลบันทึกผู้หญิงในฐานะมารดาและภรรยา รวมทั้งผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทาง ผู้แต่งกล่าวถึงบทบาทของมารดาว่าต้องมีหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรโดยยกตัวอย่างจากมารดาของตนและผู้หญิงอื่นที่มีสถานภาพเป็นมารดา ส่วนบทบาทของภรรยาปรากฏในฐานะนางอันเป็นที่รักซึ่งผู้แต่งพรรณนาถึงความรู้สึกของตนและบุคลิกของภรรยาตามชนบและความเป็นจริง นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงผู้หญิงที่พบระหว่างทางในเชิงสั่งสอน โดยการเปรียบเทียบบุคลิกและความประพฤติของผู้หญิงที่พบกับผู้หญิงที่ดีในอุดมคติของผู้แต่ง นอกจากนี้การกล่าวถึงผู้หญิงในนิราศของผู้แต่งยังเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการนิราศในช่วง พ.ศ.2496-2509 ซึ่งมีได้เน้นการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักเหมือนอดีตแต่มุ่งบันทึกสภาพสังคมเป็นหลัก มีการปรับเปลี่ยนจากการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามอุดมคติมา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “นิราศของจวบ หงสกุล: การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต การเมือง และวรรณกรรม” โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประจำปี 2554.

** อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ติดต่อได้ที่: fhumpnc@ku.ac.th

เป็นการกล่าวถึงนางอันเป็นที่รักและผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางตามความเป็นจริง และการกล่าวถึงผู้หญิงในลักษณะของวรรณกรรมคำสอน

คำสำคัญ: ผู้หญิงในวรรณกรรม; วรรณกรรมนิราศ; จวบ หงสกุล

Abstract

Rear Admiral Juab Hongsakul's writings in the *niras* genre depict women as mothers and wives and other women encountered during a trip. The author discusses the role of the mother, who must be responsible for the rearing of children, by giving as examples his own mother and other women who are mothers. The role of wife appears in the authors's beloved, his feelings for whom and the characteristics of whom the author describes in both conventional and realistic terms. The other women whom he encountered during the trip serve as object lessons to women by comparing their appearance and behavior with those of his ideal women. In addition, this author's treatment of women in his writings reflects the development of the *niras* genre during the A.D. 1953-1966 period. The focus is no longer a lament addressed to a beloved woman as in the conventional *niras* but rather a depiction of the actual conditions of society. Instead of a lament addressed to an ideal beloved woman, the author describes his beloved and the other women he meets in the course of his journey in realistic terms and his description constitutes a work of didactic literature.

Keywords: women in Literature; Niras; Juab Hongsakul

บทนำ

พลเรือตรี จวบ หงสกุล เป็นทหารเรือผู้ชื่นชอบการแต่งนิราศเป็นชีวิตจิตใจ ผลงานนิราศทั้งหมดในชีวิตของผู้แต่งมีทั้งสิ้น 11 เรื่อง¹ ได้แก่ นิราศเกาหลี (พ.ศ.2496) นิราศฮาวาย (พ.ศ.2500) นิราศปรางมบุรี (พ.ศ.2501) นิราศนรก (พ.ศ.2502) นิราศสัตหีบ (พ.ศ.2503) นิราศห้วยยาง (พ.ศ.2504) นิราศเมืองเหนือ (พ.ศ.2505) นิราศวังตะไคร้ (พ.ศ.2506) นิราศยุโรป (พ.ศ.2507) นิราศออสเตรเลีย (พ.ศ.2508) และนิราศไกลกังวล (พ.ศ.2509) นิราศของผู้แต่งมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองควบคู่ไปกับการบันทึกการเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ ประเด็นทางสังคมและการเมืองที่ผู้แต่งมักกล่าวถึงมีทั้งเรื่องเกี่ยวกับปัญหาทางสังคม ความแตกต่างหรือความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมต่างชาติ เศรษฐกิจ การทหาร และการเมืองการปกครอง² กล่าวได้ว่าผู้แต่งสร้างเอกลักษณ์ในการแต่งนิราศเพื่อบันทึกและวิพากษ์เหตุการณ์ทางสังคมและการเมืองเป็นแก่นหลัก

นอกจากนี้นิราศทุกเรื่องของพลเรือตรี จวบ หงสกุลยังเสนอมุมมองต่อผู้หญิงในยุคสมัยนั้น ซึ่งมีทั้งที่สืบทอดและแตกต่างจากนิราศยุคก่อน ผู้แต่งกล่าวถึงผู้หญิงที่เป็นนางอันเป็นที่รักและผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางซึ่งยังคงรักษาขนบการลานางและการคร่ำครวญไว้ และได้เพิ่มการลาครอบครัวและการวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงในหลายด้านทั้งรูปลักษณ์และความประพฤติอันนำไปสู่การสอนใจผู้หญิง นิราศหลายเรื่องของผู้แต่งจึงมีลักษณะของคำสอนอยู่ด้วย บทความนี้จึงมุ่งศึกษาผู้หญิงในนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุลว่าสืบทอดและแตกต่างจากนิราศยุคก่อนอย่างไร รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางนั้นนำไปสู่การสอนใจผู้หญิงได้อย่างไร

¹ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน 10 เรื่องและคำประพันธ์ประเภทโคลง 1 เรื่องคือ นิราศปรางมบุรี.

² ดูเพิ่มเติมใน พรรณราย ขาญหิรัญ (2556: 236-261); พรรณราย ขาญหิรัญ (2557: 75-91).

ผู้หญิงในวรรณกรรมนิราศ

กวีที่แต่งนิราศแต่โบราณโดยเฉพาะนิราศคำโคลงนิยมพรรณนาความรัก ความอาลัยที่มีต่อผู้หญิงหรือนางอันเป็นที่รัก ในส่วนของบทสังภาษหรือชม โฉมนางก่อนออกเดินทาง บทเดินทางและคร่ำครวญ เช่น การนำชื่อสถานที่ต่างๆ ที่ผ่านมาเล่นคำหรือเล่นความเปรียบเทียบกับนางในลักษณะคร่ำครวญโหยหา การพรรณนาธรรมชาติพร้อมกับการครวญถึงนางโดยนำชื่อต้นไม้ ดอกไม้ นก ปลา สัตว์ป่ามาเล่นคำหรือให้ธรรมชาติมีอารมณ์ความรู้สึกคล้ายตามกวี (น้อมนิจวงศ์สุทธิธรรม, 2549: 18-25) แม้หลายเรื่องกวีจะระบุในตอนท้ายว่ามีได้จากนางจริง เป็นเพียงการแต่งเพื่อให้เข้าขบเท่านั้น แต่ก็แสดงให้เห็นว่าการกล่าวถึงผู้หญิงในวรรณกรรมนิราศเป็นขนบโบราณที่กวีนิยมแต่งกันจนเป็นแบบแผน นิราศที่มีชื่อเสียงว่าเป็นต้นแบบในสมัยหลังคือ *ทวาทศมาส* และ *กำสรวลโคลงต้น* หรือที่รู้จักกันดีในชื่อว่า *กำสรวลศรีปราชญ์* (รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2540: 27)

ในสมัยรัตนโกสินทร์กวีนิยมแต่งนิราศคำกลอนซึ่งเน้นบันทึกการเดินทางมากกว่าการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก สุนทรภู่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักควบคู่ไปกับการบันทึกและวิพากษ์เหตุการณ์ระหว่างการเดินทาง นิราศของสุนทรภู่มีลักษณะเด่นที่ประสานการคร่ำครวญถึงหญิงคนรักกับการบันทึกประสบการณ์ชีวิตของผู้แต่งไว้ด้วยกัน (รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2540: 28) จุดเน้นของนิราศคำกลอนในสมัยรัตนโกสินทร์จึงเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นการบันทึกการเดินทางเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่วรรณกรรมเรื่อง *นิราศหนองคาย* ซึ่งมีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองปรากฏตัวขึ้น นิราศยุคหลังรัชกาลที่ 5 จึงเน้นการบันทึกเหตุการณ์และวิพากษ์วิจารณ์สังคมเป็นหลักมากกว่าการกล่าวถึงนางอันเป็นที่รัก การกล่าวถึงผู้หญิงจึงเป็นเพียงกระพี้มีใช้แทนเหมือนนิราศคำโคลงยุคแรก

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณานิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุล งานกลุ่มดังกล่าวได้เสนอทัศนะต่อผู้หญิงไว้อย่างหลากหลาย มีทั้งที่สืบทอดการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามขนบและการวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิง ซึ่งผู้แต่งเน้นวิพากษ์วิจารณ์

ผู้หญิงในสถานภาพ³ ต่างๆ โดยมีมาตรฐานเกี่ยวกับบทบาท⁴ ของผู้หญิงที่ดีในอุดมคติของตน ดังจะได้กล่าวต่อไป

ผู้หญิงในนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุล

การกล่าวถึงผู้หญิงในนิราศของผู้แต่งมีทั้งที่สืบทอดและแตกต่างจากนิราศยุคก่อน ทั้งยังมีการสอดแทรกการวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงในแง่มุมต่างๆ อยู่เสมอ ในที่นี้จะขอลำดับถึงผู้หญิงในสถานภาพของมารดา ภรรยา และผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทาง ดังนี้

1) ผู้หญิงในสถานภาพมารดา

ผู้แต่งกล่าวถึงผู้หญิงในสถานภาพของมารดาว่าจะต้องมีบทบาทที่เหมาะสมจึงจะได้รับยกย่องจากสังคม เช่น การอบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่บุตร การเสียสละเพื่อบุตร เป็นต้น โดยแบ่งเป็นการกล่าวถึงมารดาของตนเองและการกล่าวถึงผู้หญิงอื่นซึ่งมีสถานภาพเป็นมารดาที่ผู้แต่งพบระหว่างการเดินทาง นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกเรื่องความกตัญญูรู้คุณของบุตรธิดาอีกด้วย

การกล่าวถึงมารดาของตนเอง ปรากฏอยู่ในนิราศหลายเรื่อง ผู้แต่งมักกล่าวถึงพระคุณของมารดา ยกตัวอย่างเช่นใน *นิราศไกลกัณฑ์* ขณะผู้แต่งเดินทางผ่านบ้านหลังเก่าแถวสะพานกรุงธนได้เล่าถึงความหลังว่าเมื่อบิดาเสียชีวิตก็มี

³ **สถานภาพ (status)** หมายถึง ตำแหน่งที่บุคคลได้รับจากการเป็นสมาชิกของสังคม แบ่งออกเป็นสถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด เช่น เพศชาย เพศหญิง ลูก หลาน คนไทย เป็นต้น และสถานภาพทางสังคม เช่น ครู นักเรียน แพทย์ เป็นต้น (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2555: 60-62).

⁴ **บทบาท (role)** หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่อันเนื่องมาจากสถานภาพของบุคคล บทบาทคือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานการณ์ต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (role expectation) เช่น บทบาทของแม่ สังคมก็จะคาดหวังว่าจะต้องเลี้ยงลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน. ให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูก เป็นต้น (ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2555: 66).

เพียงมารดาที่คอยดูแลพี่น้องทั้งสามคนจนสำเร็จการศึกษา ผู้แต่งกล่าวว่ารู้สึกเศร้าใจที่เลี้ยงดูทดแทนพระคุณมารดาได้ไม่นานท่านก็จากไป แสดงให้เห็นถึงการระลึกถึงพระคุณของมารดาและบทบาทของมารดาที่คอยอุ้มชูเลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่

การสำนึกในพระคุณของมารดานี้ยังปรากฏในตอนกล่าวลามารดา ก่อนออกเดินทางไปเมืองปูซาน ประเทศเกาหลีใต้ ในตอนต้นของ *นิราศเกาหลี* ผู้แต่งกล่าวว่าไม่ต้องการจากบ้านไปไหนไกลเนื่องจาก “*นึกสงสารมารดาชราแล้ว*” จากนั้นจึงกราบลามารดา ก่อนออกจากบ้านดังที่ว่า

แล้วกราบกรานมารดาขอลาไป	ท่านพร้าให้พรลาด้วยอาวรณ์
ท่านอวยชัยให้ศีลมหาสถาพร	แม้ราษฎรอนมีชัยตั้งใจจง

(จวบ หงสกุล, 2536: 2)

ความข้างต้นแสดงถึงความเคารพมารดาของผู้แต่ง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการลานาง เนื่องจากนิราศในสมัยโบราณนิยมกล่าวลาเฉพาะนางผู้เป็นที่รักเป็นสำคัญ

นอกจากการกล่าวถึงมารดาของตนแล้วผู้แต่งยังกล่าวถึงผู้หญิงอื่นที่มีบทบาทเป็นมารดาอีกด้วย โดยกล่าวถึงพระคุณของมารดาที่ยอมเสียสละเพื่อบุตร ดังปรากฏใน *นิราศฮาวาย* ระหว่างที่ผู้แต่งพักดูงานที่เมืองนาฮ่า ประเทศญี่ปุ่น ได้บรรยายภาพของแม่ลูกอ่อนคนหนึ่งซึ่งยอมอดอาหารเพื่อให้ลูกได้กินนม ผู้แต่งกล่าวว่าสงสารสองแม่ลูกจับใจ แล้วจึงกล่าวเปรียบเทียบความรักของแม่ที่มีต่อลูกกับความรักของลูกที่มีต่อแม่

ความรักในใจมนุษย์มีสุดยอด	รู้ดับมอดแห่งหนายเสื่อมคลายได้
แต่รักแท้แม่รักบุตรสุดหัวใจ	ยังยืนไปชั่วกัลป์นิรันดร
.....
แต่ลูกเล่ารักแม่สักแค่ไหน	พอเติบโตปีกกล้าขาแข็งขัน
ก็ลืมบ้านลืมมารดาสารพัน	ลืมตักอันอบอุ่นเคยหนุนนอน

(จวบ หงสกุล, 2512: 78)

ผู้แต่งกล่าวด้วยว่าที่ประพันธก์ลอนดอนนี้ขึ้นมาอีกเพื่อเผยแพร่พระคุณของมารดาให้เป็นที่ยอมรับและกระตุ้นให้บุตรธิดาทุกคนมีความกตัญญู รู้คุณต่อมารดา นอกจากการเสียสละอาหารเพื่อให้บุตรได้กินอิ่มแล้วผู้แต่งยังกล่าวถึงแม่ผู้เสียสละร่างกายประกอบอาชีพโสเภณีเพื่อหาเงินเลี้ยงดูบุตร ดังปรากฏใน *นิราศเกาหลี* ผู้แต่งแสดงน้ำเสียงเห็นอกเห็นใจระคนกับความสังเวชใจเมื่อเห็นภาพของภรรยาทหารญี่ปุ่นที่เสียชีวิตในสงครามยอมขายตัวเพื่อนำเงินไปเลี้ยงดูบุตร

แม่ผู้เสียสละชีวิตเพื่อช่วยเหลือบุตรยังปรากฏใน *นิราศเมืองเหนือ* ด้วย ผู้แต่งกล่าวยกย่องวีรกรรมของมารดาคนหนึ่งที่เคยช่วยเหลือบุตรจากจระเข้ที่สระน้ำวัดสามปลื้ม โดยจระเข้ได้คาบบุตรของเธอลงไปใต้น้ำ เธอจึงรีบกระโดดลงไปช่วยทันทีโดยใช้นิ้วจิกตาจระเข้จนบอด จนจระเข้ตัวนั้นซึ่งได้รับสมญาว่า “อ้ายบอด” ผู้แต่งสรุปข้อคิดจากเหตุการณ์ตอนนี่ว่ารักของแม่นั้นเป็นรักแท้ที่ไม่มีวันสิ้นสุด และเป็นความรักที่สละได้แม้กระทั่งชีวิตของตน

เมื่อพิจารณาจากสถานภาพและบทบาทของมารดาที่ผู้แต่งกล่าวถึงในหัวข้อนี้จะพบว่ามีความเสี่ยงของการยกย่องผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นมารดาที่ดีซึ่งต้องทำหน้าที่มารดาอย่างสมบูรณ์ ได้แก่ การเลี้ยงดูบุตรธิดาจนเติบโตใหญ่ การให้การศึกษากับบุตรธิดา การเสียสละความสุขส่วนตัวหรือชีวิตเพื่อบุตรธิดา ผู้แต่งเสนอว่าหากหญิงผู้ใดมีบทบาทของมารดาที่ดีก็ควรได้รับการยกย่องจากสังคมและควรค่าแก่การสำนึกในพระคุณ แต่หากหญิงผู้นั้นไม่สามารถเป็นมารดาที่ดีได้ก็ถูกตราหน้าจากสังคม โดยกล่าวถึงในลักษณะสอนใจผู้หญิง ซึ่งจะได้อีกกล่าวถึงในหัวข้อ “การสอนใจผู้หญิง” ต่อไป

2) ผู้หญิงในสถานภาพภรรยา

ผู้แต่งกล่าวถึงภรรยาในลักษณะของนางอันเป็นที่รักซึ่งจะมีการกล่าวครวญถึงภรรยาในบทสังฆานางหรือชมนาง และบทเดินทางและคร่ำครวญตามชนบท รวมทั้งการกล่าวถึงรูปลักษณ์และลักษณะนิสัยของภรรยาตามความเป็นจริง

2.1) การกล่าวลาหรือคร่ำครวญถึงภรรยาตามชนบท

การกล่าวลาหรือคร่ำครวญถึงภรรยาเป็นการสืบทอดตามธรรมเนียมนิยมของการแต่งงานในราช โดยเมื่อภรรยาเดินทางจากนางอันเป็นที่รักไปยังสถานที่อื่นก็มักจะมีบทส่งลา นาง หลังจากเดินทางแล้วก็มักจะมีบทคร่ำครวญถึงความโศกเศร้าที่ต้องจากนางมา โดยเฉพาะในราชคำโคลงที่นิยมพรรณนาถึงความรักความอาลัยเมื่อต้องจากนาง ดังปรากฏใน *นิราศปรางบุรี* ดังว่า

เนืองนอนน้ำเนตรนอง	รินปราง
ไหลหลังร่วงลงกลาง	อกข้า
รำรักปืมเนตรนาง	เป็นเลือด แล้วแม่
ตั้งหนึ่งน้ำท่วมหล้า	หลังล้นอาลัย
ยามไกลไฟสวาทร้อน	รุ่มรีง
ไฟรักสุ่มใจจริง	ตราบม้วย
ไฟอื่นหมิ่นแสนพึง	พอดับ ลงแล
ไฟรักร้อนราคด้วย	ดับได้ถ้ามี

(จวบ หงสกุล, 2512: 51)

ผู้แต่งใช้อดีพจน์เปรียบเทียบการร้องไห้คร่ำครวญของนางว่าจวนจะเป็นสายเลือด เปรียบตั้งน้ำท่วมแผ่นดิน และกล่าวถึงไฟรักที่สุ่มใจมนุษย์ว่ามีอาจดับได้เหมือนไฟอื่น จึงเป็นตอนที่ครวญถึงนางได้อย่างซาบซึ้งใจ ผู้แต่งยังรักษาขนบการแต่งบทชมนางและบทฝากนางไว้ในนิราศเรื่องเดียวกัน โดยกล่าวชมนางว่าตนได้ชมร่างกายของน้องจนเต็มตาก่อนที่จะจากลา แล้วจึงบรรจบซบหน้าตาให้ นางนั้นงดงามเหมือนพระจันทร์ จากนั้นผู้แต่งได้ชมสระของนางตามขนบวรรณศิลป์โบราณ เช่น กล่าวชมดวงตาของน้องว่าเหมือนดวงดาวที่ฉายแสงอยู่บนท้องฟ้า ยามนางซม้ายชำเลืองตาก็เหมือนกับตาของกวาง คิ้วของนางก็รับกับรูปหน้าเหมือนกับคันศร เป็นต้น นอกจากการชมนางแล้วผู้แต่งยังบรรจุบทฝากนางโดยยึดตามบทฝากนางของ *ก่ำสรวลโคลงตั้ง* ว่าฝากนางไว้กับใครก็ไม่อุ่นใจเท่า

ฝากไว้กับตัวเอง ผู้แต่งจึงเป็นกวีร่วมสมัยผู้หนึ่งที่พยายามรักษาขนบการแต่งบทชนนางและบทฝากนางตามแบบกวีโบราณไว้

นิราศค้ำกลอนที่มีบทสังลานาง ยกตัวอย่างเช่น **นิราศเกาหลี** ซึ่งผู้แต่งได้ปรับเปลี่ยนเป็นการกล่าวลามารดาและบุตรด้วย ดังที่ว่า

นิกสงสารมารดาชราแล้ว	ทิ้งลูกแก้วภรรยาหนีจาเอ๋ย
เป็นคราวกรรมจําร้างไปห่างเขย	ทุกวันเคยขึ้นชมภิรมยา
ขอลาแล้วแก้วตานิจจาเจ้า	นับวันคอยสร้อยเศร้ําเผ้าครวญหา
หากบุญมีฟ้าไม่ตายวายชีวา	จะคืนมาหาเจ้าอย่าเศร้ําใจ

(จวบ หงสกุล, 2536: 1)

จะเห็นได้ว่าแม้ผู้แต่งจะแต่งบทสังลานางตามขนบแต่ก็ได้เพิ่มเนื้อหากล่าวถึงมารดาและบุตรของตนไว้ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นการให้ความสำคัญแก่คนในครอบครัวนอกเหนือจากการลานางอันเป็นที่รักแต่เพียงผู้เดียว

บทฝากนาง ปรากฏขณะผู้แต่งเดินทางผ่านพระสมุทรเจดีย์หรือเจดีย์กลางน้ำของจังหวัดสมุทรปราการได้ขอพรให้พระเจดีย์คุ้มครองภรรยาและบุตร ความว่า *“ขอฝากลูกเมียแม่ไว้แก่ชาติ ขอฝากราษฎรไว้แก่รัฐช่วยให้”* แสดงถึงความห่วงใยทั้งภรรยา บุตร และประชาชน แสดงถึงการปฏิบัติงานเพื่อประเทศชาติ เนื่องจากการเดินทางในครั้งนี้ของผู้แต่งเป็นการคุมทหารและเรือรบหลวงบางปะกงไปร่วมรบในสงครามเกาหลีสืบตามคำขอของสหประชาชาติ จากนั้นระหว่างการเดินทางผู้แต่งได้ครวญถึงนางไว้อย่างไพเราะ

ถึงหม่ผ้าห่าซันไม่กันหนาว	ไม่อุ่นราวไอตุ่นท้วมท้วม
คราวร้อนรุ่มกลมกลัดพิตไปพลาง	ไม่เย็นอย่างแนบเนื้อเจ้าเหลือเย็น
กายแม่อุ่นยามหนาวเย็นคราวร้อน	พี่อาหารร้อนหนาวเป็นคราวเข็ญ
แม่แปลงได้จะให้เจ้าตัวเท่าเส้น	มาร้อนเย็นเห็นกันทุกวันไป

(จวบ หงสกุล, 2536: 18)

บทตัดตอนข้างต้นแสดงการครวญถึงภรรยาอย่างไพเราะโดยเทียบไอยู่นจากร่างกายนางว่าประเสริฐกว่าสิ่งใด ยามร้อนก็ได้ร่างกายที่เย็นของนางช่วยคลายร้อนให้ แต่คราวนี้จากมาไกลถ้าเป็นไปได้ก็จะแปลงให้นางตัวเท่าเส้นติดตามไปทุกแห่ง ตอนข้างต้นแสดงการครวญถึงภรรยาตามชนบอย่างชัดเจน

การคร่ำครวญอาลัยรักถึงภรรยาขณะเดินทางยังปรากฏใน *นิราศอ่าวาย* ผู้แต่งคร่ำครวญถึงศรีภรรยาไว้อย่างน่าฟัง โดยเปรียบเทียบความหนาวของอากาศว่าพอทนได้แต่หนาวรักหรือหนาวใจนี้ตัวผู้แต่งมีอยู่ทุกคำคืนหลังจากที่จากนางมา แล้วจึงเปรียบนางกับเดือนและดาวว่าถึงพระจันทร์จะเต็มดวงหรือดาวจะเต็มท้องฟ้าก็ไม่เหมือนมีนางประดับใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หนาวอากาศมาตราว่าเป็นทุกเส้นขน	ถึงหนาวฟ้าหนาวฝนพอทนไหว
แต่หนาวรักหนักยิ่งกว่าสิ่งใด	มันหนาวใจอยู่ประจำทุกคำคืน

.....
ถึงมีเดือนเป็นเพื่อนไม่เหมือนเจ้า	จันทร์ยิ่งแจ่มใใจยิ่งเศร้าเฝ้าครวญหา
ถึงมีดาวประดับเดือนเกลืออนนภา	ไม่เหมือนพี่มีดาราประดับใจ

(จวบ หงสกุล, 2512: 81)

นอกจากนี้ยังมีการครวญโดยเล่นคำกับพรรณไม้นานาชนิด ยกตัวอย่างเช่น *นิราศยุโรป* ระหว่างที่ผู้แต่งเดินชมงานประกวดบุปผานานาชาติ ได้ครวญถึงนางอันเป็นที่รักเทียบกับดอกไม้แล้วจึงกล่าวถึงสุนทรภู่ที่เคยกล่าวเปรียบสตรีกับดอกไม้ไว้ในวรรณคดีเรื่อง *พระอภัยมณี* เช่นกัน

หวนคะนึงถึงกลอนสุนทรภู่	ท่านคงรื้อรสสตรีดีไฉน
อันร้อยรสบุปผาสุมาลัย	จะชื่นใจเหมือนสตรีไม่มีเลย'

(จวบ หงสกุล, 2525: 242)

ผู้แต่งนำความที่สุนทรภู่เคยกล่าวถึงผู้หญิงในวรรณคดีเรื่อง *พระอภัยมณี* ไว้ว่าไม่มีรสใดจะหอมหวานชื่นใจเหมือนรสสตรี อันเป็นตอนที่คัดมาจากเพลงบึงของพระอภัยมณีที่แสดงต่อหน้าสามพราหมณ์ โดยผู้แต่งกล่าวว่าตนเองก็มีความคิดเช่นเดียวกัน การกล่าวลาหรือคร่ำครวญถึงภรรยาตามชนบนี้

จึงแสดงให้เห็นอิทธิพลการแต่งนิราศตามธรรมเนียมนิยมโบราณที่ผู้แต่งนำมาปรับใช้กับนิราศของตนได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงอิทธิพลจากวรรณคดีเก่าเรื่องอื่นด้วย

2.2) การกล่าวถึงภรรยาตามความเป็นจริง

การกล่าวถึงนางในนิราศตามชนบทมักกล่าวตามอุดมคติ เช่น นางมีความงดงามมาก แต่ในนิราศสมัยหลังเช่นงานของผู้แต่งเริ่มผสมผสานการกล่าวถึงนางตามความเป็นจริง พลเรือตรี จวบ หงสกุลมักกล่าวถึงความรู้สึกของตนต่อภรรยาและกล่าวถึงรูปลักษณะของภรรยาตามความเป็นจริงในนิราศของท่าน

การกล่าวถึงรูปลักษณะของภรรยาปรากฏใน นิราศสัทธิษ

ผู้แต่งกล่าวว่าตนเองขาดทุนทรัพย์จึงเลือกพาครอบครัวไปเที่ยวพักผ่อนที่สัทธิษแทนหัวหิน โดยกล่าวอย่างติดตลกว่าหากไปหัวหินคงได้ชมหญิงสาว แต่ไปสัทธิษก็สามารถชมสาวใหญ่แก่ซัดได้ สะท้อนความคิดของผู้แต่งที่ใช้ชีวิตอยู่กับภรรยามาเป็นเวลาหลายปีจนพบว่าร่างกายได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ผู้แต่งกล่าวถึงภรรยาอย่างมีอารมณ์ขันว่าแม้อายุมากก็ยังงดงาม แต่จะงามเมื่อไม่ได้เปรียบเทียบกับหญิงสาว

ผู้แต่งยังกล่าวถึงความรู้สึกของตนต่อภรรยาเมื่อคราวที่ติดตามไปสถานที่ต่างๆ ด้วยกัน ว่าทำให้ขาดแรงบันดาลใจในการรำพึงรำพันถึงนางในนิราศ นึกเปรียบเทียบกับสาวรุ่นที่พบระหว่างการเดินทาง รวมทั้งไม่สามารถดื่มพุดคุยสังสรรค์เหมือนอย่างเพื่อนชายได้ ยกตัวอย่างเช่น นิราศเมืองเหนือ ผู้แต่งกล่าวลาบุตรและมารดาอย่างอาลัยอาวรณ์ไว้ในตอนต้น แล้วจึงกล่าวถึงความรู้สึกของตนที่ภรรยาติดตามมาด้วยว่า

ส่วนนงนุชสุดที่รักไม่แยกจาก
คอยติดตามพัลวันพากันไป
จะนิราศรำพันถึงขวัญจิต

นึกจะพรากกันบ้างไม่ห่างได้
ถึงเซียงใหม่จนกลับข้อยอับจน
กลับใกล้ชิดกันหลุกทุกแห่งหน

กลอนจึงติดอีกอักพะวักพะวน

เพราะไร้คนดลใจให้รำพัน

(จวบ หงสกุล, 2525: 105)

ความรู้สึกของผู้แต่งต่อภรรยายังปรากฏใน *นิราศวังตะไคร้* ด้วยว่าเมื่อผู้แต่งมองหญิงสาวเล่นน้ำแล้วก็นึกรำคาญภรรยาขึ้นมา สะท้อนให้เห็นการเปรียบเทียบภรรยากับสาวรุ่น เป็นการกล่าวถึงรูปลักษณะของภรรยาด้วยอย่างหนึ่ง

ดูสาวสาวเขาแอบใจแอบหัว

เสื่ออาบน้ำแหมองค์ทรงสันฐาน

เห็นเนื้อหนังตั้งเต่งเต่าเป้งบาน

นี่รำคาญ “ลายคราม” ที่ตามมา

(จวบ หงสกุล, 2525: 180)

นอกจากนี้ผู้แต่งกล่าวว่าการเดินทางในครั้งนี้อาจเพื่อนดื่มสุรา ภรรยาที่ติดตามมาด้วยนั้นแม้จะทำให้รู้สึก “เหมือนชมเครื่องลายครามงาม จะตาย พอสบายชั่วคราวที่ดูตัว” แต่เมื่อพูดคุยกันแล้วกลับไม่สนุกเหมือนคุยกับเพื่อนเพราะกลายเป็นจะทะเลาะกันตามประสาสามีภรรยาอยู่รำไป ผู้แต่งยังกล่าวอีกด้วยว่าครั้นจะหาหมอนวดมานอนนวดแก้ปวดเมื่อยก็ “กลัว ‘ของเก่า’ เอาเรื่อง เคื่องบึงบึง ถึงบ้านพวงแหวนแตกโครมคราม” แสดงให้เห็นว่าถึงอย่างไรผู้แต่งก็เกรงใจภรรยาจึงแสดงความรู้สึกว่าหากติดตามมาด้วยก็เกรงจะทำให้ผิดใจกัน

การกล่าวถึงรูปลักษณะและความรู้สึกของตนต่อภรรยาตามความเป็นจริงนี้จึงถือได้ว่าเป็นการพัฒนาชนบจากนิราศยุคก่อนที่นิยมกล่าวชมนางตามอุดมคติหรือคร่ำครวญถึงความรักความอาลัยเป็นหลักมาเป็นการแสดงความรู้สึกตามความเป็นจริง

3) การกล่าวถึงผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทาง

การกล่าวถึงผู้หญิงอื่นที่มีไซ่ภรรยาที่พบระหว่างการเดินทางนั้นมักปรากฏในลักษณะการพรรณนาหรือบรรยายรูปร่างหน้าตาหรือความประพฤติของผู้หญิงเหล่านั้น โดยอาจนำมาเปรียบเทียบกับผู้หญิงไทย (เมื่อกกล่าวถึงผู้หญิงต่างชาติ) ซึ่งมีทั้งที่สืบทอดและแตกต่างกับนิราศยุคก่อน การกล่าวถึง

ผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางนี้หลายครั้งได้นำมาสู่การสนใจผู้หญิงผู้หญิงที่ผู้แต่งกล่าวถึงนี้มีทั้งที่ประกอบอาชีพนางพยาบาล มัคคุเทศก์นำเที่ยว แม่ค้า โสเภณี นักแสดงระบำ นักแสดงระบำเปลื้องผ้า นักท่องเที่ยวผู้หญิงทั้งในและต่างประเทศ หรือผู้หญิงที่เป็นภรรยาทหารญี่ปุ่นเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้หญิงที่พบระหว่างการเดินทางที่ผู้แต่งกล่าวควรดูถึงมีทั้งที่ดำเนินตามขนบและกล่าวถึงตามความเป็นจริง

3.1) การกล่าวลาหรือคร่ำครวญถึงผู้หญิงอื่นตามขนบ

การกล่าวครวญถึงผู้หญิงอื่นตามขนบปรากฏในบทสังฆานางหรือชมนาง และบทเดินทางและคร่ำครวญ ผู้แต่งเปลี่ยนจากการครวญถึงนางอันเป็นที่รักหรือภรรยามาเป็นผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างเดินทางแทน ยกตัวอย่างเช่น การลา นาง ใน *นิราศวังตะไคร้* ผู้แต่งกล่าวว่าพบหญิงสาวซึ่งแต่งกายด้วยชุดแบบเนื้อที่ร้านอาหาร ทำให้รู้สึกเปล็ดเปล็นจนไม่อยากจะไป แต่จำต้องจากมาด้วยความอาลัยเพราะเสียงเรียกของภรรยาและบุตร ดังที่ว่า

ถึงเวลาควรจากไม่ออกจาก	กลัวจะพรากพลัดน้องให้หมองศรี
เสียงลูกเมียเร่งเร้าไม่เข้าที่	จรัลือาลาดด้วยอาลัย

(จวบ หงสกุล, 2525: 176)

การชมนางปรากฏใน *นิราศเมืองเหนือ* ผู้แต่งชมนักท่องเที่ยวผู้หญิงขณะเล่นน้ำว่ามีหน้าอกที่งดงาม เป็นการชมนางเฉพาะส่วน

อกไม่แอ่นเหมือนอกนางแอ่น	เนื่ออกแน่นน่าชมสมประสงค์
สองเต้าเต่งปลั่งปลั่งยังตั้งตรง	งามตั้งบงกชกาญจน์ลานฤทัย
น้ำกระเพื่อมอกระเพื่อมเลื่อมเร้าจิต	อยากแนมนมชมชิตพิสมัย
เห็นทรงถันสัณฐานยังบานใจ	เห็นเนื้อในใจจะเกิดระเบิดบึง

(จวบ หงสกุล, 2525: 131)

การชมนางเช่นนี้ยังปรากฏซ้ำใน *นิราศเมืองเหนือ* อีก เมื่อผู้แต่งกล่าวชมนางพยาบาลที่พบและจินตนาการว่าตนเองอยากเจ็บป่วยบ้าง หากเสียชีวิตก็คงจะได้ขึ้นสวรรค์ ดังที่ว่า

พยาบาลสาวสาวชาวแฉล้ม	ล้วนยิ้มแย้มอรชรหน้าอ่อนหวาน
อยากป่วยไข้ให้รักษาพยาบาล	นอนนานนานดูหน้าเป็นอาภิจน
จะลงมีตณีนียาสักห้าหน	พียอมทนเจ็บได้ไม่ร้องดิ้น
ถึงจะตายตายต่อหน้ายุพาพิน	สมถวิลขึ้นสวรรค์ได้ทันใจ

(จวบ หงสกุล, 2525: 154)

การลาหรือการชมหญิงอื่นนี้จึงแสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนการแต่งนิราศของผู้แต่งเพื่อให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมขณะเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ โดยเปลี่ยนจากนางอันเป็นที่รักเป็นผู้หญิงอื่นที่พบแทน เช่น นักท่องเที่ยวผู้หญิงหรือนางพยาบาล เป็นต้น นอกจากเป็นการพัฒนาขบนิราศแล้วยังแสดงให้เห็นอารมณ์ขันของผู้แต่งอีกด้วย

3.2) การกล่าวถึงผู้หญิงอื่นตามความเป็นจริง

การกล่าวถึงผู้หญิงอื่นตามความเป็นจริงในหัวข้อนี้จะเน้นที่กล่าวถึงรูปลักษณะเป็นสำคัญ โดยผู้แต่งมักเปรียบเทียบรูปลักษณะของผู้หญิงต่างชาติกับผู้หญิงไทย

การกล่าวถึงรูปลักษณะของผู้หญิงที่พบระหว่างการเดินทางยกตัวอย่างเช่น ภาพของพยาบาลต่างชาติใน *นิราศเกาหลี* ผู้แต่งกล่าวถึงนางพยาบาลที่มากับเรือของสหประชาชาติ โดยกล่าวชื่นชมพยาบาลสาวสามคนว่างดงาม โดยหญิงสาวชาวกรีกสองคนเรียบริ้อยจึงไม่ถูก “แต่ะอั้ง” เหมือนหญิงสาวชาวดัชต์ ส่วนพยาบาลอีกสองคนนั้นเป็นสาวแก่จึงไม่มีใคร “ต่อแยะ” รวมทั้งกล่าวอย่างขบขันถึงผู้หญิงผิวสีที่พบระหว่างเดินทางซึ่งเป็นพยาบาลว่าไว้หนวดเพื่อป้องกันทหารอู้งาน “พวกเจ็บน้อยค่อยยังชั่วกลัวระทม วิ่งกลับกรมไม่ขอป่วยต่อไป”

ใน *นิราศยุโรป* ผู้แต่งกล่าวชมมัดคุเทศก์นำเที่ยวสาวของคณะเดินทางที่ชื่อ คริสตินว่ามีรูปร่างหน้าตาสวย โดยกล่าวกระทบกระเทียบบมัดคุเทศก์อีกคนว่าสวยด้อยกว่าคริสติน โดยเรียกว่า “ยายนมพัด”

ผู้แต่งกล่าวถึงการชมการแสดงระบำเปลื้องผ้าของเหล่าทหารที่ไปดูงานยังประเทศต่าง ๆ ได้แก่ *นิราศเกาหลี* *นิราศฮาวาย* และ *นิราศยุโรป* ยกตัวอย่างจาก *นิราศเกาหลี* ที่มีการบรรยายภาพนักแสดงระบำเปลื้องผ้าและกล่าวติดตลกว่าขอเปลี่ยนไปกล่าวถึงเรื่องงานบ้าง ดังที่ว่า

เปลื้องเสื้อสี่ทีละชั้นจนถันแลบ	เอามือแนบแอบยวนชวนให้เพ่ง
เสียงคนดูจู้จี้ทำที่เกรง	เห็นจ้องเป็งเปิดนมให้ชมเซย
เปลื้องกระโปรงโล่งฟ้าเห็นขาขาว	กระโปรงยาวหลุดไปอะไรเผย
กางเกงในแนบเนื้อยังเหลือเลย	พุกุไรเอ๋ยเหลือไว้ทำไมกัน

(จวบ หงสกุล, 2536: 38)

ขณะที่ชมการแสดงการเต้นฮูลาของผู้หญิงฮาวายผู้แต่งวิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงที่มีรูปร่างอ้วนและอายุมากกว่าแต่ไม่น่าดู โดยกล่าวชมหญิงสาวรูปร่างดีว่าสวยเอวเก่งเปรียบเหมือนนางละเวง

ผู้แต่งกล่าวชมแม่ค้าใน *นิราศสัตหีบ* ว่าเป็นเด็กสาวที่มีผิวขาวเปล่งปลั่ง ส่วนนักท่องเที่ยวที่หัวหินนั้นใส่เสื้อผ้ารัดหน้าอก มีทั้งที่เต่งตึงและหย่อนยาน และยังพบใน *นิราศวังตะไคร้* ผู้แต่งกล่าวถึงการแต่งกายของหญิงสาวในร้านอาหารที่ตำบลหินกอง อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรีก่อนที่จะเข้าสู่จังหวัดนครนายกเพื่อไปยังวังตะไคร้ว่า

.....
ใส่เสื้อบางเห็นเนื้อคอเสื้อบาน	เห็นสัณฐานทรวงอกเห็นยกทรง
นุ่งกางเกงมะตาดอร์เจียวหนอน้อง	อวดหน้าท้องร่องกันให้คนหลง
จะสู่วิวหรืออะไรที่ใจจง	จึงแต่งองค์บาดตาสาระแน

ถ้าสู่วิว่วักก็ช่วยถึงม้วยมุด สู้มนุษย์เห็นจะปล้ำกันย่าแย
พวกหนุ่มหนุ่มก้มก้มลุ่มก้มลุ่มอยู่อัดแอ ส่วนวิวแก่เขาขู่ขอสู้อยู่ตาย

(จวบ หงสกุล, 2525: 176)

จากเหตุการณ์นี้ทำให้ผู้แต่งกล่าวต่อไปว่าไม่ต้องการจะแยกจากนางแต่ต้องรีบไปเพราะเสียงภรรยาและบุตรร้องเรียก จึงจำใจจากมาด้วยความอาลัย นางอันเป็นที่รักในนิราศของพลเรือตรีจวบ จึงหมายรวมถึงหญิงอื่นที่พบระหว่างเดินทางด้วย ลักษณะเฉพาะนี้นำไปสู่การเปรียบเทียบผู้หญิงกลุ่มนี้กับผู้หญิงไทย

การเปรียบเทียบผู้หญิงไทยกับผู้หญิงต่างชาติพบใน *นิราศวังตะไคร้* ขณะพบนักท่องเที่ยวผู้หญิงเล่นน้ำ ผู้แต่งได้วิพากษ์วิจารณ์รูปร่างหน้าตาของผู้หญิงจีน ผู้หญิงฝรั่ง และผู้หญิงไทยไว้ดังนี้

พวกหลังยาวขาสั้นพวกนั้นเจ๊ก หน้าอกเล็กกันย้อยเหมือนห้อยไห
ที่หลังสั้นขาวขาวกว่าใคร สาวแหม่มใส่เสื้อรัดเห็นชัดดี
ได้สัดส่วนชวนชมสวยสมแน สาวไทยแทั้งงามเลิศเฉิดฉวี
ถ้าน่องเพรียวเรียวยาวจะเข้าที่ ในโลกนี้ไม่มีที่เทียมทัน

(จวบ หงสกุล, 2525: 130)

ตอนข้างต้นวิพากษ์วิจารณ์รูปลักษณ์ของผู้หญิงจีนโดยใช้คำว่า “เจ๊ก” ซึ่งมีนัยยะของการแบ่งเชื้อชาติว่ามีช่วงหลังยาวแต่ช่วงขาสั้น หน้าอกเล็กและกันย้อย ส่วนผู้หญิงฝรั่งนั้นมีช่วงหลังสั้นและช่วงขาขาวยาว ผู้หญิงไทยจึงมีรูปร่างได้สัดส่วนที่สุดในสายตาผู้แต่ง แต่ถ้าหากจะใ้แง่มกว่านี้ควรจะมีน่องเรียวยาวขึ้น ในแง่รูปลักษณ์ ผู้หญิงไทยจึงสวยงามที่สุดในอุดมคติของผู้แต่ง

ใน *นิราศยุโรป* ผู้แต่งเปรียบเทียบว่าผู้หญิงไทยนั้นน่าจะมากกว่าผู้หญิงเซอร์เบีย เนื่องจากสาวเซอร์เบียนั้นหน้าเหลี่ยม มีหนวดเขี้ยวรำไร หน้าอกใหญ่และไม่ใส่ชุดชั้นใน ไม่ทำผมและแต่งหน้า โดยผู้แต่งเปรียบเทียบว่าหน้าตาเหมือนคนอมทุกข์ ดังนั้นจึงขอภรรยาไทยเพียงคนเดียว ผู้แต่งกล่าวติดตลกว่าแม้ยกหญิง

ชาวเซอร์เบียให้เป็นอนุภรรยาสักร้อยคนก็คงไม่ดีใจ ถ้าหากต้องการประหยัดค่าใช้จ่ายให้มีภรรยาเป็นสาวเซอร์เบียเนื่องจากไม่แต่งหน้า คงจะไม่มีบุตรมาก เหมือนกับภรรยาชาวไทย

นอกจากนี้ยังพบว่าผู้แต่งวิพากษ์วิจารณ์หน้าอกของผู้หญิงชาวออสเตรเลียโดยเปรียบเทียบกับภรรยาชาวไทยของตน ผู้แต่งวิจารณ์ลักษณะของหน้าอกว่าแห้งไม่เต่งตึง “ไม่เหมือนพุ่มปทุมทองของน้องเลย ที่พี่เคยคลั่งเคล้าเร้าอร่า” ต่อเมื่อมีบุตรแล้วเต้าจึงจะสวยสมคงเป็นเพราะ “ผัวคงช่วยเคล้นคลั่งเต่งตึงใหญ่” แต่พอแก่ตัวก็กลับยาน มีการวิจารณ์รูปร่างของผู้หญิงตอนอายุมากอีกตัวว่า “หน้าอกใหญ่ท้องป่องเหมือนพองลม”

ใน *นิราศออสเตรเลีย* ผู้แต่งได้ให้เหตุผลของการมองผู้หญิงของชายวัยกลางคนว่าเป็นเพราะต้องการเปรียบเทียบว่าหญิงชาติใดจะงามกว่ากัน ดังความว่า

อย่าตีว่าสังขารแก่ปานนี้	ยังริกรี้เริงสุขไปทุกหน
เที่ยวเหลียวซ้ายแลขวาสาวยตายล	ทั้งล้งบนมองหาแต่นารี
ที่สาวยตาหาไปใช้ว่ารัก	อยากชมหนักพักตรามารศรี
เพื่อจะเปรียบเทียบไว้ชาติไหนดี	โฉมสตรีกับดอกไม้ย่อมคล้ายกัน
อันนงรามงามสรรพระดับชาติ	ปทุมมาศประดับสระประสีสัน
รุกชาติประดับป่าพนารัญญ	มาลีพันธุ์ประดับสวนให้ชวนชม

(jawab หงสกุล, 2525: 288)

ผู้แต่งกล่าวว่าการมองผู้หญิงของตนนั้นเพื่อเปรียบเทียบว่าผู้หญิงชาติใดจะสวยกว่ากัน โดยเปรียบผู้หญิงเหมือนดังดอกไม้ที่ประดับชาติให้น่าอยู่

จะเห็นได้ว่าผู้แต่งกล่าวถึงผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทาง โดยเน้นที่รูปลักษณ์เป็นสำคัญ แสดงให้เห็นถึงความงามของผู้หญิงในอุดมคติของผู้แต่ง การวิจารณ์ร่างกายของผู้หญิงด้วยการมดงที่ปรากฏในตัวอย่าง ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงจากการใช้ความเปรียบเทียบและการอ้างถึงผู้หญิงอื่นที่ปรากฏ

ในนิราศตามชนบท ส่วนความประพฤติของผู้หญิงนั้นมักปรากฏในลักษณะสอนใจผู้หญิงซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

4) การสอนใจผู้หญิง

การกล่าวถึงผู้หญิงทั้งที่อยู่ในฐานะมารดา ภรรยา และผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางนั้นนำมาสู่การสอนใจผู้หญิงหลายครั้ง แบ่งเป็นการสอนใจผู้หญิงก่อนแต่งงานและการสอนใจผู้หญิงหลังแต่งงาน เมื่อพิจารณาจากวรรณกรรมคำสอนสำหรับผู้หญิงหลายฉบับพบว่า มีแนวทางการสอนผู้หญิงคล้ายคลึงกัน โดยมักเกี่ยวกับข้อห้ามและข้อที่ควรปฏิบัติ เช่น การวางตัว กิริยามารยาท การพูดจา การแต่งกาย การเลือกคู่ครอง การปรนนิบัติ ความซื่อสัตย์ต่อสามี การดูแลบ้านเรือน ความมั่งคั่ง เป็นต้น เป็นต้น การสอนใจผู้หญิงในนิราศของผู้แต่งก็มีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำสอนในยุคก่อนอธิบายได้ดังนี้

4.1) การสอนใจผู้หญิงก่อนแต่งงาน

ผู้แต่งมักสอดแทรกคำสั่งสอนให้ผู้หญิงที่ยังมิได้แต่งงานรู้จักการรักษานวลสงวนตัว การวางตัว การฝึกหัดงานฝีมือ และการแต่งกาย

การสอนให้ผู้หญิงรักษานวลสงวนตัว เป็นคำสอนหลักในวรรณกรรมคำสอนสำหรับผู้หญิงหลายฉบับ ตัวอย่างที่ชัดเจนเห็นได้จาก *สุภาวดีสอนสตรี* ที่สอนว่าการรักษานวลสงวนตัวเป็นการรักษา “หน้าตา” ของบิดามารดา ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

⁵ เดิมเรียกกันว่า “สุภาวดีสอนหญิง” สันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง ปัจจุบันตั้งข้อสังเกตว่า “ภู่” กวีในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีชื่อเสียงในการแต่งนิทานชาดก ค่ำกลอนหรือ นกกระจาบ เป็นผู้แต่ง จึงเรียกกันทั่วไปว่า นายภู่ นกกระจาบ. (กรมศิลปากร, 2555: 159)

จงรักนวลสงวนนามห้ามใจไว้
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร

อย่าหลงไหลจำคำที่ร่ำสอน
อย่ารีบร้อนเร็วหนักมักไม่ดี

(กรมศิลปากร, 2555: 168)

เนื้อความเช่นนี้พบอยู่ในนิราศของผู้แต่งหลายครั้ง ผู้แต่ง
นำเสนอแนวคิดว่าการมีความสัมพันธ์ทางเพศก่อนวัยอันควรและการมี
ความสัมพันธ์กับผู้ชายหลายคนเป็นสิ่งที่ผู้หญิงไทยที่ดีสมควรกระทำ เนื่องจากจะ
นำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและครอบครัวในภายภาคหน้า เพราะไม่มีผู้ชายคน
ใดต้องการยกย่องผู้หญิงที่ประพฤติเช่นนี้เป็นภรรยา ผู้แต่งเน้นย้ำให้ผู้หญิงไทย
รู้จักรักนวลสงวนตัวก่อนแต่งงานอยู่เสมอ ยกตัวอย่างเช่น ใน *นิราศหาวย*
กล่าวถึงผู้หญิงชาวต่างชาติที่ไม่ถือสาเรื่องเพศสัมพันธ์ชั่วคราวกับผู้ชาย
แล้วจึงฝากเตือนไปถึงผู้หญิงไทยว่าอย่าเอาเป็นเยี่ยงอย่างเนื่องจาก *“ประพฤติตัว
ชั่วระยำทำอะไร จะแก้ไขให้หายอย่าหมายเลย”*

ส่วน *นิราศสัตหีบ* เมื่อเดินทางผ่านสถานที่พักตากอากาศบางปู
ผู้แต่งได้กล่าวถึงวัฒนธรรม “Free sex” หรือ “ความมีอิสระในการมีความสัมพันธ์
ทางเพศ” ของคนหนุ่มสาวสมัยนี้ทุกเชื้อชาติว่าอาจนำไปสู่การทำแท้งได้ ดังที่ว่า
*“พอมีมารหัวขนกักใจ จึงรู้ได้ว่าสนุกแล้วทุกซั่มมา...บ้างก็คิดผิดซ่านอกตำรา
ทำบาปหนาม่าบุตรในอุทร”* แสดงให้เห็นถึงปัญหาสังคมเกี่ยวกับการทำแท้งที่มี
มาเป็นเวลานาน และจะยังคงฝังรากลึกในสังคมต่อไป ความข้างต้นนำมาสู่การ
สอนหญิงที่ว่า

รักสนุกทุกซั่มเห็นชัดแล้ว
ควรยับยั้งชั่งจิตเชื่อบิดร
เกิดเป็นหญิงต้องรู้จักรักศักดิ์ศรี
บริสุทธิ์ผู้ดองส่องสกา
อย่าเตร็จเตร่เร็วร้อนเที่ยวนอนพัก
พอเสียสาวสูญสิ้นราคินครอง

แม่น้องแก้วจงฟังคำสั่งสอน
จงสังวรอย่าให้มีราศีดาว
จะชั่วดีที่ยังกำลังสาว
จึงโน้มน้าวใจชายให้หมายปอง
ให้ชายชมสมรักแล้วมักหมอง
ใครจะจงนองนั้นเป็นภรรยา

(จวบ หงสกุล, 2525: 110)

ผู้แต่งสอนผู้หญิงให้รู้จักรักษานวลสงวนตัว ไม่ไปค้ำอ้งแรม มีความสัมพันธ์กับชายใด เพราะจะหมดราคาและศักดิ์ศรีทันที เมื่อมีราศีแล้วก็ มักจะไม่มีใครต้องการหญิงผู้นั้นมาเป็นภรรยา ใน *นิราศออสเตรเลีย* ผู้แต่งเตือนสตินักเรียนไทยที่มาเรียนในประเทศออสเตรเลียแล้วอยู่ด้วยกันเป็นคู่ ดังนี้

ระวังไว้อย่าให้ซ้าระย่ายับ	ถ้าถึงกับมีครรรค์ยุ่งกันใหญ่
จะคืนหลังยังสาวสิ้นคาวไป	เห็นจะไม่ได้อีกแล้วละแก้วตา
จะมาเรียนควรเพียรเรียนให้จบ	แล้วจะซบกับใครก็ไม่ว่า
ให้เป็นตนเป็นตัวได้ผู้มา	ยังดีกว่าเสียสาวปวดร้าวทรวง

(จวบ หงสกุล, 2525: 302)

ผู้แต่งเตือนสติผู้หญิงว่าควรจะต้องตั้งใจเรียนให้สำเร็จก่อนแล้วจึงค่อยคิดมีสามี เนื่องจากหากตั้งครรรค์แล้วจะกลับไปเป็นสาวพรหมจรรย์เหมือนเดิมไม่ได้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อมีความสัมพันธ์กับผู้ชายแล้วผู้หญิงย่อมเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ดังที่ปรากฏใน *สุภาสิตสอนสตรี* ว่า

เป็นสาวแซ่แร้วรายสวสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แตกร้างรานร่อยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง

(กรมศิลปากร, 2555: 164)

การวางตัวและการฝึกหัดงานฝีมือปรากฏในวรรณกรรม
คำสอนเรื่อง *แม่สอนลูก*⁶ ซึ่งกล่าวถึงการฝึกหัดงานฝีมือสำหรับสตรี ดังที่ว่า “*ไม่เหมือนหนึ่งชาย การหูกการฝ้าย เจ้าเร่งขวยชวน เรียรน้ำทำไว้ จะได้เลี้ยงตน นุ่งห่มเทียมคน เพราะสีมีเอเอง*” รวมทั้งการอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนดังที่ว่า “*ลูกรักเจ้าแม่ หญิงอย่างนี้แล การงานอดส่ำห์ อยู่เหย้าเฝ้าเรือน เป็นเพื่อนมารดา ทองคำ*

⁶ ปรากฏอยู่ตอนท้ายของเรื่อง *โศกตกลอนสวด* จากเอกสารสมุดไทย เลขที่ 604 หมวดวรรณคดี หมุกกลอนสวด กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (กรมศิลปากร, 2555: 3)

⁷ สีมี ปัจจุบันใช้ “ฝีมือ”.

กาพรว้า ลูกรักเจ้าแม่เอ๋ย” ใน นิราศเกาหลี่ ปรากฏแนวคิดเช่นเดียวกันโดยผู้แต่ง เสนอว่าการที่จะทำให้มีสามีนั้นมิใช่การแต่งงานแบบชิตกับผู้ชาย แต่เป็นการอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนและการฝึกหัดงานฝีมือ โดยกล่าวต่อว่าการแต่งงานแบบชิตกับผู้ชายนั้นระวังจะตั้งครรรค์ เพราะ “พอมีควาใครจะรักชายผลักใส” การแต่งงานที่ดีเพียงแต่ถือแขนเท่านั้น มิใช่กอดแบบชิตกับผู้ชาย ความขังตันจึงเป็นการเสนอแนะคุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่ดีในอนาคต ซึ่งมีแนวคิดเหมือนกับวรรณกรรมคำสอนในอดีตนั่นคือการอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนและการฝึกหัดงานฝีมือ

การแต่งกายเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ผู้แต่งมักสนใจผู้หญิง ยกตัวอย่างเช่นใน นิราศฮาวาย กล่าวถึงการเปิดเผยเรือนร่างของผู้หญิงฮาวายที่เดินใส่ชุดว่ายน้ำตามถนน โดยกล่าวว่าผู้หญิงเช่นนี้ใครได้เป็นภรรยาก็คงจะอับอายมิใช่วัฒนธรรมที่ดี แล้วจึงกล่าวสอนผู้หญิงมีใจความว่าหากเป็นหญิงไร้ยางอายผู้คนจะติฉินนินทา แม้จะสวยงามผู้ชายก็แค่ชมเล่น ไม่ปรารถนานำมาเป็นภรรยา เนื่องจากเกรงว่าจะต้องอับอาย

ผู้แต่งกล่าวถึงภรรยาในอนาคตคติของผู้ชายส่วนใหญ่ว่าควรจะรักนวลสงวนตัวโดยเฉพาะการแต่งกายที่ควรปกปิดมิดชิด มิเผยแพร่ของสงวนให้ใครชมเล่น ผู้ชายจะเชยชมแล้วทิ้งขว้าง ไม่เลียงดูเป็นคู่ชีวิต เพราะเกรงว่าสักวันจะอับอายขายหน้า ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการสอนผู้หญิงในอดีต

4.2) การสอนใจผู้หญิงหลังแต่งงาน

การสอนใจผู้หญิงหลังแต่งงานนั้นมีจุดประสงค์หลักเพื่อสอนให้มีบทบาทของภรรยาที่ดี ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อสามี การใช้จ่ายเงิน การปรนนิบัติสามี การเลี้ยงดูบุตร การแต่งกายและแต่งหน้า สิ่งเหล่านี้คล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอนในอดีต เพียงแต่มีการปรับใช้ให้เข้ากับยุคสมัย สิ่งหนึ่งที่ตระหนักได้คือผู้หญิงที่ดีในสายตาของผู้แต่งยังคงเป็นผู้หญิงที่ดีในสายตาของกวียุคก่อนเช่นกัน

ความซื่อสัตย์ต่อสามี การใช้จ่ายเงิน การปรนนิบัติสามี และการเลี้ยงดูบุตรปรากฏใน *นิราศเมืองเหนือ* ซึ่งกล่าวว่าจะหาผู้หญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามีจนยอมสละชีวิตในสมัยนั้นนั้นหาได้ยากยิ่ง เพราะที่พบเห็นในปัจจุบันนั้นมีแต่ผู้หญิงที่ใช้เงินแต่งตัวและเที่ยวอย่างฟุ่มเฟือย ไม่ดูแลสามีและบุตร ผู้แต่งกล่าวไว้อย่างน่าคิดว่าผู้หญิงสมัยก่อนยอมเสียทองเท่าหัวแต่ไม่ยอมเสียผิวให้ใคร ผิดกับผู้หญิงสมัยนี้ที่คิดกลับกันเป็น “ใครให้ปันทองเท่าหัวขายผิวไป” แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมุ่งสอนใจผู้หญิงที่มีสามีแล้วว่าควรซื่อสัตย์ต่อสามี ใช้จ่ายเงินอย่างประหยัด และดูแลความเป็นอยู่ของบุตรและสามี

การให้ความสำคัญแก่การทำหน้าที่มารดาในการเลี้ยงดูบุตร และให้การศึกษาแก่บุตรนี้ยังปรากฏใน *นิราศนรก* ผู้แต่งกล่าวว่าหากตนเสียชีวิตไปแล้วภรรยา นั้นสามารถมีสามีใหม่ได้แต่จะต้องทำหน้าที่ของมารดาอย่างสมบูรณ์ ดังความว่า

.....
อย่าทิ้งขว้างร้างไปไม่เอาการ	อย่าทิ้งบ้านทิ้งลูกที่ผูกพัน
ถึงจะมีผิวใหม่ก็ไม่ว่า	ให้ลูกยาอยู่เย็นเป็นสุขสันติ ⁸
ได้รำเรียนเขียนอ่านทุกวารวัน	จนถึงชั้นเชี่ยวชาญการวิชา

(จวบ หงสกุล, 2512: 91)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความคิดสมัยใหม่ กล่าวคือ เปิดโอกาสให้ภรรยามีสามีใหม่ได้แต่เน้นความสำคัญของการดูแลบ้านเรือนและการให้การศึกษาแก่บุตร จึงเป็นการปรับข้อควรปฏิบัติให้เข้ากับยุคสมัย

การปรนนิบัติสามีอีกประการหนึ่งคือ การยอมให้สามีมีอนุภรรยา ใน *นิราศวงตะไคร้* ผู้แต่งกล่าวว่าคุณชายไทยสมัยก่อนมีภรรยาได้หลายคน รวมทั้งผู้ชายมุสลิมก็มีภรรยาได้สี่คน ดังที่ว่า

⁸ สะกดตามต้นฉบับ.

เขาไม่ชอบก็อย่าขึ้นฝันใจลอง

จนคู่ครองอดทนระอาใจ

(จวบ หงสกุล, 2525: 148)

ผู้แต่งสอนผู้หญิงว่าการจะแต่งงานให้ผู้ชายรักนั้นต้องดูที่ความเหมาะสมด้วย อย่าแต่งงานสั้น ส่วนผู้หญิงที่เป็นภรรยาให้แต่งตามใจสามี อย่าแต่งตามใจตัว สามีไม่ชอบก็อย่าฝันจะทำให้คู่ครองระอาใจได้

กล่าวสรุปได้ว่าผู้แต่งเสนอแนะแนวทางของการเป็นภรรยาที่ดีว่าจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี รู้จักการปรนนิบัติสามี การใช้จ่ายเงิน การเลี้ยงดูบุตร รวมทั้งการวางตัว คำสอนเหล่านี้เหมือนกับวรรณกรรมคำสอนในอดีตหลายเรื่อง แสดงให้เห็นว่าคุณสมบัติของผู้หญิงที่ดีในอุดมคติของผู้แต่งยังคงเหมือนกับผู้หญิงที่ดีที่บ้านทึกไว้ตั้งแต่อดีต ดังนั้นไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปเช่นใดความคาดหวังต่อผู้หญิงก็ยังคงคล้ายเดิม

สรุป

การกล่าวถึงผู้หญิงเป็นชนบในการแต่งนิราศเนื่องจากทำให้เกิดอรรถรสยิ่งขึ้น ดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ใน *นิราศภูเขาทอง* ว่า

ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด

แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย

ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพีไร

ตามนัยกภาพย์กลอนแต่ก่อนมา

เหมือนแม่ครัวควักแกงพะแนงผัด

สารพัดเพี้ยชุนั่งเคื่องมั่งสา

อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา

ต้องโรยหน้าเสียดักหนอยอร้อยใจ

(องค์การคำของ สกสค., 2550: 115)

การกล่าวถึงผู้หญิงในนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุลก็เช่นกัน ผู้แต่งนำเสนอผู้หญิงในฐานะมารดาและภรรยา ทั้งยังกล่าวถึงผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างเดินทาง อันปรากฏในบทสังฆานางหรือชมนาง บทเดินทางและบทคร่ำครวญ หลายครั้ง ผู้แต่งวิพากษ์วิจารณ์รูปลักษณ์และความประพฤติของผู้หญิงซึ่งสะท้อนค่านิยมของสังคมและยังนำมาสู่การสอนใจผู้หญิง

การนำเสนอผู้หญิงในนิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุลถือเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการนิราศใน พ.ศ.2496-2509 ดังนี้

1) นิราศในยุคนี้มีได้มุ่งคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รักดังที่ปรากฏในนิราศยุคก่อน แต่ปรับเปลี่ยนเป็นการบันทึกสภาพสังคมทั้งในประเทศและนอกประเทศเป็นหลัก การกล่าวถึงผู้หญิงจึงมักเป็นไปในทำนองวิพากษ์วิจารณ์ ผู้หญิงที่พบตามความเป็นจริงอันเป็นส่วนหนึ่งของการบันทึกสภาพสังคมในยุคนั้น

2) ผู้แต่งยังคงรักษาขนบในบทสี่ล่านางหรือชมนางและบทเดินทางและคร่ำครวญไว้ แต่ปรับเปลี่ยนเป็นการกล่าวถึงผู้หญิงในสถานภาพต่าง ๆ ตามความเป็นจริง มิใช่ตามอุดมคติเหมือนดังนิราศยุคก่อน ได้แก่ การคร่ำครวญถึงภรรยาตามความเป็นจริง ซึ่งแตกต่างจากนิราศยุคก่อนที่เน้นครวญถึงนางอันเป็นที่รักตามอุดมคติ การคร่ำครวญถึงผู้หญิงอื่นที่พบระหว่างการเดินทางตามขนบและความเป็นจริง ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตซึ่งเน้นการคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก รวมทั้งยังเพิ่มการให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่นในครอบครัว เช่น การกล่าวถึงพระคุณของมารดา หรือการลามารดาและบุตร เป็นต้น

3) ผู้แต่งกล่าวถึงผู้หญิงโดยใช้ขนบวรรณกรรมคำสอน ทำให้เนื้อหาในนิราศบางตอนคล้ายคลึงกับวรรณกรรมคำสอนในอดีต กล่าวคือ มุ่งสอนผู้หญิงให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศีลธรรมจรรยา มุ่งฝึกหัดงานฝีมือและการบ้าน การเรือน รวมทั้งการทำหน้าที่ของภรรยาและมารดาที่ดี ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุขและเชิดหน้าชูตาทั้งตนเอง บิดามารดา และสามีของตน

จากข้อสังเกตข้างต้นแสดงให้เห็นว่านิราศของพลเรือตรี จวบ หงสกุลเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการนิราศในยุคหลัง มีคุณค่าในแง่การบันทึกสภาพสังคมและสอนใจผู้หญิง ทั้งยังเป็นเครื่องยืนยันว่า “ผู้หญิง” ในนิราศเป็นสิ่งชูรส ชูใจ และชูปัญญาแก่ผู้อ่าน

เอกสารอ้างอิง

- จวบ หงสกุล. 2512. **รวมนิราศตอนใหม่ของพลเรือตรีจวบ หงสกุลและบทวิจารณ์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช**. ชมรมนักกลอน พิมพ์เนื่องในงานฉลองวันครบรอบ 10 ปี เพื่อหารายได้ โดยเสด็จพระกุศลสมเด็จพระราชชนนีฯ ช่วยโรงเรียนชายแดนในวโรกาสวันประสูติ 21 ตุลาคม พ.ศ.2512.
- จวบ หงสกุล. 2525. **รวมนิราศ**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- จวบ หงสกุล. 2536. **นิราศเกาหลี**. กรุงเทพฯ: หจก.บรรณกิจเทรดดิ้ง.
- น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. 2549. **วรรณกรรมนิราศ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรรณราย ชายูหิรัญ. 2556. “**นิราศเกาหลี: ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการเมือง**.” ใน **แสงแห่งพลวัตเกาหลี**, หน้า 236-261. สิทธิณี ธรรมชัย ดำรงค์ ฐานดี ปริศวรร ยิ้มเสน พุทธชาติ โปธิบาล, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- พรรณราย ชายูหิรัญ. 2557. “**นิราศของพลเรือตรีจวบ หงสกุล: วรรณกรรมวิพากษ์ การทหารยุคทหารนิยม**.” ใน **จะเก็บเกี่ยวข้าวงามในทุ่งใหม่ ประวัติวรรณกรรมไทยร่วมสมัยในมุมมองร่วมสมัย**, หน้า 75-91. สรณัฐ ไตลังคะ และนัทธนี ประสานนาม, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี และคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม.
- รีนฤทัย สัจจพันธุ์. 2540. **สี่สรรพวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี.
- ศิริรัตน์ แอดสกุล. 2555. **ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. 2555. **ประชุมสุภาษิตสอนหญิง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศึกษาริการ, ะทรวง. กรมิวิชาการ. 2545. ภาษิตและคำสอนภาคใต้ เล่ม 1.

กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมิวิชาการ ะทรวงศึกษาริการ.

องค์การค้ำของ สกสค. 2550. ชีวิตและงานของสุนทรภู์. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ:

องค์การค้ำของ สกสค.